

Olmütz mint az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni megtorlás helyszíne

GONDA GYÖNGYVÉR

Olomouc as the site of reprisal following the Hungarian Revolution of 1848/49 Abstract

The study examines the reprisals that followed the failed Hungarian Revolution of 1848/49, focusing specifically on the most prevalent form of retaliation: imprisonment fortresses. The work provides an overview of the historical context surrounding the institutionalization of repression, exploring how these retaliatory measures became systematically embedded within state practices, particularly focusing on the operation of the fortress prison in the city of Olomouc. Utilizing memoirs from former inmates, the work offers insight into the prison's history and the broader historical significance of the former Moravian capital. Additionally, the study details the general regulations governing the prison, the living conditions of the inmates, and the distinctions between investigative custody and the serving of sentences. It also briefly addresses the authority of the fortress's commandant and the officers serving under him.

Keywords: Olomouc; castle prison; prisoner; military court; casemate; amnesty

Subject-Affiliation in New CEEOL: History – Modern Age – 19th Century

DOI: 10.36007/eruedu.2024.4.106-115

A megtorlás kezdete és intézményesülése

Az 1848/49-es szabadságharcot követő megtorlással foglalkozó munkák többsége – érthetően – a legsúlyosabb megtorlási formával, a kötél, illetve a golyó és lőpor által történő kivégzéssel foglalkozik. Nagyon kevés munka született a kivégzést követő legsúlyosabb vagy akár a legáltalánosabb büntetési formának is nevezhető várfogságról.

A megtorlás már 1849 januárjában kezdetét vette, amikor végrehajtották az első kivégzéseket. Ennek irányelveit azonban csak 1849. július 1-jén fektette le Julius von Haynau tábornagy az általa kiadott proklamációjában. Kilenc nappal a proklamáció megjelenése után, július 10-én Pozsonyban állították fel az első császári és királyi haditörvényszéket, amit még számos haditörvényszék megszervezése követett. Ezek azután öt éven át működtek. A haditörvényszékek négyféle ítéletet hozhattak: 1. Kötél vagy lőpor és golyó általi halál 2. Külföldre deportálás 3. Sánccfogás nehéz vagy könnyű vasban, várfogság, fogházbüntetés, vagy porkolábfogság vasban vagy vas nélkül 4. Pénzbüntetés, vagyonek Kobzár (Hermann 2007, 318).

Az augusztus 13-i világosi-szőlősi fegyverletételnek köszönhetően a megtorlás egyre nagyobb méretet ölthetett. 1849 augusztusának végén megkezdődtek a kihallgatások. Az Aradon működő haditörvényszék főleg a honvédtisztek ügyével foglalkozott, míg a pesti Újépület északkeleti pavilonjában berendezkedő haditörvényszék a politikusok és a polgári személyek ügyében járt el (Hajdu 1869, 229–230). Az aradi haditörvényszéken kívül szinte mindegyik foglalkozott a kisebb bűnök tárgyalásával, amely magában foglalta a forradalmi iratok és képek rejtegetésétől kezdve a Habsburg-ház sértegetésén át a hatóságokkal szembeni engedetlenséget.

A haditörvényszéki eljárások során a császári eskü elleni vétség szempontjából két időpontot vettek figyelembe. Első dátumként 1848. október 3-át adták meg, amikor V. Ferdinánd magyar király kiadta azt az uralkodói manifesztumot, mellyel feloszlatta a magyar országgyűlést, ezzel együtt Magyarországon ostromállapotot rendelt el, és kinevezte Josip Jelačić altábornagyot a magyarországi fegyveres erők főparancsnokává. Haynau proklamációjában is fontos szerepet játszott ez a dátum, vagyis annak a magyar országgyűlés által törvénytelené nyilvánításának időpontja, azaz október 8-a, Délvidék esetében október 10-e, miután a temesvári várórség és főhadparancsnokság kihirdette a királyi manifesztumot, Erdélyt illetően október 18-a, ugyanis az erdélyi császári-királyi csapatok főhadparancsnoka, Puchner Antal tábornok ekkor hirdette ki az ostromállapotot. A másik fontos dátum 1849. április 14-e, ekkor mondták ki a debreceni nagytemplomban tartott nyílt gyűlésen harmadik alkalommal a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztását. Az eljárás alá eső személyek esetében ezeket a dátumokat vették figyelembe a haditörvényszéki eljárás során (Hermann 1999, 19–21).

Sokan úgy fogalmazzák, hogy a várfogság a kivégzésnél is súlyosabb büntetés volt. Van benne némi igazság, ugyanis a várfogságra ítélték évekig szenvedték a várbörtönök rossz körülményeit. Ez különösen az idősebb vagy eleve beteg elítéltek esetében sok fájdalommal, nem ritkán gyors halállal járt együtt. Az is tény viszont, hogy mindazok az eredetileg halálra ítélt tisztek, közéleti személyiségek, akiknek ítéletét kegyelemből várfogságra változtatták, hálások voltak sorsuknak, kivált azért, mert utóbb kiderült, hogy a többszöri amnesztia-rendeleteknek köszönhetően csak keveseknek kellett a teljes büntetésüket kazamatákban tölteniük.

A halálos ítélet elkerülése érdekében gyakran próbálták elfedni saját korábbi tevékenységüket, ami azt jelenti, hogy ha nem volt semmilyen írásos bizonyíték, akkor letagadták a rangjukat, tagadták, hogy részt vettek egyes csatákban, az eseményekre való ráhatásukat pedig igyekeztek csökkenteni.

Az ítélet kimondása előtti fogságot vizsgálati fogságnak nevezték. A vizsgálati fogság jogi szempontból nézve még nem számított rabságnak. Ez pár hónaptól több évig is terjedhetett. Az ítélet kimondása után kezdődött meg a kiszabott büntetés letöltése, melybe nem számított bele a vizsgálati fogság ideje. Az ítélet kimondása után kezdődhetett meg a kiszabott büntetés letöltése. A legenyhébb ítélet 1 év, a legsúlyosabb 20 év várfogság volt vasban vagy anélkül, de volt példa életfogytiglani ítéletre is. Vasbüntetés során a fogoly jobb keze és bal lába össze volt kötve egy láncsal.

Az aradi vár és a pesti Újépület (Neugebäude) a foglyok gyűjtőpontjának is számított, amellett, hogy itt mondták ki a rabok ítéletét és ezek börtönében is rabos-

kodtak foglyok. Az ítélet kihirdetése után a büntetésének letöltését megkezdő rabokat általában átszállították egy másik várbörtönbe pl. a morvaországi Olmützbe (Olomouc), a csehországi Josefstadtba (Josefov), a tiroli Kufsteinbe stb. Az egyik olmützi rab találóan fogalmazta meg a várfogságának történetét feldolgozó visszaemlékezésének címét: *Utazás ismeretlen állomás felé*, ugyanis a rabokkal általában nem közölték rabságuk új helyszínét, legtöbbször az útvonalból sejtették, hogy hová is viszik őket. Elvéve találkozni olyan esettel, amikor a rabok tisztában voltak az úticéllal, akkor is a börtönfelügyelővel ápoljt jó viszonyoknak köszönhetően tudták belőle kicsikarni a végállomás helyszínének nevét (Barsi 1988, 78).

Mint azt már jeleztük, számos várbörtön működött a Habsburg Birodalom területén pl. a már említett tiroli Kufsteinben, Olmützben, Josefstadtban, Theresienstadtban (csehül Terezín), valamint az ugyancsak csehországi Königgrätzben (csehül Hradec Králové). Erdélyben Aradon (románul Arad), Gyulafehérváron (románul Alba Iulia), Nagyszebenben (románul Sibiu), illetve a bánági Temesvárbán (románul Timișoara). A kétparti Komáromban a monostori erődben alakítottak ki várbörtönt. Budapesten a mai V. kerület közepén körbezárt Újépület szolgált börtönként. Meg kell még említenünk a mai Szlovénia fővárosa, Ljubljana, illetve a dalmáciai főváros, Zára (horvátul Zadar) és a kárpátaljai Munkács (ukránul Mukacsevo) várát.

Olmütz

Ebben a tanulmányban a Morva folyó jobb partján elterülő olmützi várbörtön történetét járjuk körbe. A huszita háborúk alatt Luxemburgi Zsigmond magyar király mellett kiálló város gazdag történelemmel büszkélkedhet. Az egykor Morvaország fővárosának számító Olmützre nem úgy gondolunk, mint az 1848/49-es szabadságharcot követő megtorlás egyik helyszínére. A harmincéves háború alatt közel egy évtizedre svéd uralom alá került a város. II. Frigyes porosz király a sziléziai háború során, 1741-ben porosz seregével elfoglalta, majd 1742-ben a Szilézia fővárosában, Breslauban (lengyelül Wrocław) megkötött béke és az azt megerősítő berlini béke után a poroszok elhagyták a morva fővárost. Fontos szerepet töltött be a város a hétéves háborúban, ugyanis II. Frigyes 1758-ban újra el akarta foglalni Olmützt, azonban a megerősített erődöt nem tudták bevenni, ezért egy hónap után felhagytak az ostrommal és kivonultak a városból (Fest 1915, 42–45).

Olmütz az 1848. október 6-án kitört bécsi forradalom elől menekülő osztrák császári udvarnak is ideiglenesen otthont adott. December 2-án pedig az érseki palotában koronázták osztrák császárrá a 18 éves Ferenc Józsefet, miután nagybátyja, I. Ferdinánd lemondott a császári és vele együtt V. Ferdinándként a magyar királyi trónról az ő javára.

Szintén a város nevéhez fűződik a fiatal uralkodó által 1849. március 4-én kiadott olmützi oktrojált alkotmány, mely szerint Ausztria koronatarományokból áll, melyek együttesen alkotják az oszthatatlan ausztriai monarchiát. Magyarországról pedig leválasztotta Horvátországot, Szlavóniát és a Tengeremelléket, majd a Magyarország déli részén, az Adriai-tengertől Erdélyig húzódó Katonai Határörvidéket,

továbbá a Bácska és a Temesköz területén 1849 novemberében megalakult Szerb Vajdaságot és Temesi Bánságot (Hermann é. n.).

Az 1848/49-es szabadságharcot követő megtorlás következtében számos magyar és más nemzetiségű katona és politikai fogoly járta meg az olmützi várbörtönt. Akkoriban a legjelentősebb várerődök között tartották számon. Az évek során átépítették és többször végeztek rajta erődítési munkálatokat. Már a szabadságharc vége felé is voltak rabok az olmützi várban, viszont a szabadságharc után, a megtorlás gépezetének elindulásakor kezdett el ténylegesen várbörtönként funkcionálni. Börtönében egyaránt voltak vizsgálati fogságban lévő és büntetésük letöltését megkezdett rabok. Számtalan példa volt rá, hogy egy rab többször is „megfordult” egy adott várbörtönben. Erre jó példa Barsi József, aki a vizsgálati fogsága alatt 1849 nyarán kb. egy hónapot töltött el az olmützi kazamatákban, majd miután a pesti haditörvényszék 1849. szeptember 16-án 20 év vasban letöltendő várfogságra ítélte, újra Olmützbe szállították, ahol egészen amnesztiával történő szabadulásáig, 1856. július 13-ig raboskodott (Barsi 1988, 97).

A vár az akkoriban mindössze 15–20 ezer lelket számláló város közepén helyezkedett el. Vasúthálózata az 1840-es évek elején épült ki, mely összekötötte Preraut (csehül Přerov) Olmützcel és Olmützt Prágával. A foglyokat Pozsonyig általában szekérral szállították (Pestbudáról indulva Bicske, Magyaróvár, Győr, Bécs településeket érintve), majd Pozsonytól kezdve vasúton (Bécs, Gärsendorf, Prerau településeket érintve) (Földy 1939, 69–74). Volt rá példa, hogy Pozsonyig gőzhajóval szállították (pesti kikötőből indulva Vác, Nagymaros, Visegrád, Komárom, Pozsony településeket érintve) a rabokat (Barsi 1988, 106–107). A várerődbe a Katalin-kapun keresztül lehetett bejutni, s közvetlenül a kapu mellett helyezkedtek el a kazamaták, melyek a foglyok cellájaként funkcionáltak. A nagyobb cellákban 7–8, a kisebbekben pedig 3–4 rabot zártak össze. A kazamatákkal szemben az Orsolya rendi apácák zárdája helyezkedett el. A zárda és a kazamata közti szűk utcácska szolgált udvarként, ahová a rabok kijártak levegőzni naponta kétszer, reggel és délután egy-egy órácskára (Hajdu 1869, 229).

A kazamata kisebb részének kétszeresen rácsozott ablakai kilátást biztosítottak a Morva folyóra, míg a nagyobb rész ablakai az udvarra és az apácazárda falára néztek. A Morva felé tekintő részről *„jövő levegő is üdőbbnek tetszett, mint az, amely a túlsó oldalon az apácazárda hátsó részén át a tizenöt-húszezer ember lakta város felől jött”* (Földy 1939, 110). Az utcán, a folyosókon és a Morva partján is éjjel-nappal járőröztek, s az ablakok és ajtók nyílásain keresztül folyamatosan ellenőrizték a foglyokat.

A rabok fekhelye vaságyból, néhány lepedőből, egy szalmavánkosból és egy pokrócból állt. A kazamaták celláiban egy asztal és annyi szék állt a foglyok rendelkezésére, ahányan voltak. A cella közepén vagy a fal tövében pedig egy vaskályha állt. Földy János így ír az olmützi kazamatáról: *„A hosszú kazamata, amelyben alszunk, nyirkos, sötét helyiség. A falon sárgállik a salétrom, a vasnyoszolyák alatt gombák teremnek. Fönn, egészen magasan, két dróthálóval fődött, alig fél négyzetméternyi ablak enged be óvatosan, fukaron az ólomszürke téli napvilágot. Durva, megviselt, rossz szagú pokrócokat kaptunk, azokba burkolózunk és úgy heverünk naphosszat az ágyon.”* (Földy 1939, 159) A földalatti kazama-

táokban főleg közkatonákat tartottak fogva, ahová valamilyen oknál fogva Madarász Józsefet is zárták mint politikai foglyot. A politikai foglyok kazamatái néhány fokkal egészségesebb környezetnek számítottak, mint a közkatonák kazamatái, amelyről az egykori országgyűlési követ, Madarász József így számolt be visszaemlékezésében: *„Nyáron hőségben, szobánk nedveshideg és kezd egészségtelen lenni, a penész ragad ruháimra.”* (Madarász 1881, 110)

A várbörtön parancsnoka ekkoriban Joseph Philipp Böhm tábornok volt, aki a szabadságharcban veszítette el a császáriak oldalán harcoló fiát. Földy János szerint állítólag ezért gyűlölte annyira a magyarokat. A várparancsnokról a rabok nem voltak túl jó véleménnyel. A helyőrségparancsnok pedig Anton Laimer von Flachenberg alezredes volt, akiről valamivel jobb vélemény alakult ki a rabok között.

A börtönszabályzat és a rabok napirendje

A börtönszabályzat szigorú szabályokat írt elő, amiket minden várbörtönben és fogdában be kellett tartani. A szabályokat azonban a legtöbb esetben nem vették túl szigorúan, sőt sokszor még enyhítettek is rajtuk. A foglyok nem kaptak rabruhát, büntetésüket saját ruháikban töltötték le. Cellájukat naponta két vagy négy órára hagyhatták el, reggel egy vagy két órára, délután pedig szintén egy vagy két órára. Barsi József visszaemlékezésében megjegyezte, hogy egy idő után nappal nem zárták az ajtókat. *„Nyáron reggeli hat órától esti hat óráig rendszeren szabad volt a járás szobáról szobára, a folyosóra, sőt az udvarra is.”* (Barsi 1988, 130) A vasra ítélt raboknak a szabályzat szerint éjjel-nappal hordaniuk kellett láncukat, csak a reggeli és esti átöltözésnél vehették le. Egyes várbörtönökben a rabok meg tudták venni a börtönfelügyelőtől a kulcs másolatát, így szinte csak akkor vették fel láncukat, ha ellenőrzést tartottak a cellákban. A várbörtönökben a szabályok szerint nem fogadhattak látogatót, viszont havonta, majd 1853 után szinte mindenütt, csak negyedévente írhattak levelet, azt is csak német nyelven, hogy könnyebb legyen cenzúrázni a szerintük „oda nem illő” részeket. Nem birtokolhattak könyveket, írószereket és papírt. A várparancsnok engedélyével viszont fogadhattak látogatót és olvashattak könyveket is, de főleg vallási témájúakat, azokat is főleg német nyelven. A látogatás nagyjából 60 percig tartott egy tiszt jelenlétében, a felek csakis német nyelven beszélhettek egymással, ezt olyan szigorúan vették, hogy a rabok még a németül alig vagy egyáltalán nem tudó családtagjaikhoz is csak németül szólhattak. A látogatás lebonyolítására egy külön szoba funkcionált, melyet társalgónak neveztek. A tiszt a látogatót, a börtönfelügyelő pedig a látni kívánt rabot kísérte a társalgónak nevezett szobába (Lőrincz – Mezey 2019, 22–23).

A foglyok naponta tíz krajcárt kaptak a kincstártól. Ebből nyolc az étkezésre, a maradék kettő pedig a mosásra ment. A pénz mellé naponta járt katonakenyér, melyet be tudtak váltani néhány krajcárra, ezzel a tíz krajcárt ki tudták egészíteni három-négy krajcárral. A vizsgálati fogság alatt a hadnagytól a századosig naponta negyven krajcár járt, a főbb tiszteknek pedig hatvan krajcár, azaz egy forint. Elítélésük után viszont már ők is az egységes tíz krajcárt és mellé a katonakenyeret

kapták. A kincstárból kapott krajcárok mellett a saját, letétbe helyezett pénzükből is naponta költhettek egy forint értékig (Galsai é. n., 5).

Földy János naplójából kiderül, hogy az olmützi rabokat eleinte nem akarták kiengedni az udvarra. A változást, az enyhítést a legfelsőbb katonai törvényszék elnökének, Franz Dahlen von Orlaburg altábornagynak a vezetésével érkezett komisszió hozta meg. A látogatás után Böhm várparancsnok már napi kétszer engedélyezte az udvaron tett sétát. Rossz idő esetén pedig a rabok átjárhattak egymáshoz társalogni. A komisszió távozása után már hírlapokat is járathattak, így került be a vár falai közé az *Ost-Deutsche Post*, a *Wanderer*, a helyi olmützi kis lap, a *Neue Zeit*. Néhány esetben még a *Pesti Napló* is eljutott a rabokhoz. Könyvekhez a helyi könyvtárból férhettek hozzá, eleinte csak német nyelvű művekhez jutottak hozzá, később viszont megnyílt a rabok előtt Hölzel Ede könyvesboltja, ahonnan már magyar, angol, francia és latin nyelvű könyveket is megszerezhettek. A könyveket a saját, letétbe helyezett vagy a katonakenyér árából összegyűjtött pénzükből vehették meg. Nem mindenkinek tetszett a foglyokkal történő bánásmód pozitív irányba való változása: *„Különös öröm volt, mikor a rossz modorú, pasáskodó, gyűlölködő Bronyevszky kapitány arcát szemléltem, aki elkékvült a haragtól, látván azt a szívéllyességet, ahogyan a magasrangú úr velünk beszélt. Hát még akkor milyen arcot vágott ez a csúnya jellemű ember, mikor meghallotta, hogy Dahlen mi-minden könnyítést engedélyezett számunkra!”* (Földy 1939, 84)

1850 nyarán az Olmützben raboskodók feleségei letelepedési engedélyért folyamodtak a várparancsnoknál, aki a bécsi hadügyminisztériummal egyeztetve megadta az engedélyt, mely után rengeteg rab felesége vett ingatlant Olmütz városában, hogy férjeik mellett lehessenek a nehéz időkben. A komisszió ellenőrzése után pedig a feleségek rendszeresen látogathatták férjeiket egy tiszt jelenlétében. A térparancsnokság két tisztje, név szerint báró Fellner kapitány és Schweitzer főhadnagy gyakran kedvezett a raboknak azzal, hogy kettesben hagyta őket feleségeikkel. Az eset eljutott Bronyevszky térparancsnokhoz, aki áthelyeztette a két tisztet Olmützbe. *„Egy derék emberrel kevesebb! Érzékenyen szorongattuk a kapitány kezét és ő is nehezen vált meg tőlünk. Késő este a profosztól tudtuk meg, hogy Fellner bárót a gaz ármánykodó Bronyevszky kapitány túrta ki, mert nem nézhette, hogy velünk oly emberségesen bánik.”* (Földy 1939, 96)

A feleségeknek szintén be kellett tartaniuk a szabályokat, mely szerint tartózkodniuk kellett a gyász és a magyarság öltözékükben való megjelenítésétől, tehát nem viselhetek fekete, sötét és nemzeti színű ruhadarabokat. Ez alól az sem mentette fel a hölgyeket, ha a családban haláleset történt. Egyszerre csak egy hölgyet vezettek be a társalgóba. A látogatás alatt a cellák ajtaját be kellett zárni. A látogatók elláthatták élelemmel és pénzzel a rabot, aki nem tarthatta magánál a pénzét, azt a börtönfelügyelő kezelte, s csakis ő vásárolhatott belőle a fogoly számára szükséges dolgokat, majd a hónap végén el kellett számolnia (Barsi 1988, 130).

1849 novemberétől folyamatosan érkeztek a foglyok Olmützbe, ezek között fel tűnően sok volt a pap, akik a csanádi, kalocsai, esztergomi, győri és a besztercebányai egyházmegyékből érkeztek, de voltak köztük ferences és premontrei rendi szerzetesek is. Barsi József és néhány társa a börtönfelügyelő engedélyével a karcsony és a szilveszter estét a premontrei szerzetesekkel tölthették.

1850. február 24-én pedig Aradról érkezett katonatisztekot helyeztek el a vár kazamatáiban, akiknek szintén vasban kellett letölteni a kiszabott büntetést. Eleinte a tiszteket elkülönítve tartották a polgári raboktól, az udvarra is akkor engedték ki őket, amikor a polgáriak már a celláikban tartózkodtak, hogy még véletlenül se léphessenek kapcsolatba egymással. Az idő múlásával a katonákat és a polgári foglyokat egyszerre engedték ki az udvarra. 1850 szeptemberében a vasbüntetésre ítélt, egykor a császári-királyi kötelékben szolgálatot teljesítő katonák esetében császári kegyelemből eltörölték a vasbüntetést, ez nem vonatkozott a polgári személyekre és azokra a honvédekre sem, akik nem szolgáltak az osztrák hadseregben a szabadságharc kitörése előtt (Szarka 1997, 138).

A foglyok, amennyire lehetett, igyekeztek összetartani, csoportokat alkottak, ahol egymással megosztották a tudomásukra jutott híreket, a problémáikat, vagy vitáztak egymással egy-egy felmerülő témáról. Az egymás iránti testvéri érzésről Barsi József a következőképpen ír: *„...a testvéri érzület abban is nyilvánult, hogy a tegezés általánossá vált minden állás-, rang- és körülönség nélkül. A katonatisztek között ez különben régi szokás, különösen az egyenrangúak közt, de itt mindnyájan az »államfogyó« címe alatt egyenlőnek tekintették egymást, és szorosán véve egy magasabb hitben és reményben osztozkodván, önként buzdukt fel bennünk a testvéri szeretet jótékony lángja is!»* (Barsi 1988, 134) 1850 második felében pedig sorra alakultak a főzőegyletek, melyek 10–12 fogoly összefogásából jöttek létre. Rendelkezésükre bocsátották a kazamata konyháját, ellátták őket edényekkel, fával és szénnel. 1851-ben a várparancsnok engedélyével néhány rab kertészkedni kezdett. Böhm várparancsnok az Orsolya rendi apácák kolostorának falánál lévő egy ölnyi részt bocsátotta a kertészkedni vágyók rendelkezésére. A feleségek kertészesszűközökkel, ládákkal, magokkal, csemetékkel és termőfölddel látták el őket. *„A négyszögletes kertecskék rövid idő múlva nemcsak kizöldültek, hanem itt-ott egy primula, egy-egy violatricolor kandikált ki a zöld környezetből. Egy falat Magyarország morva talajban.»* (Barsi 1988, 136–137)

Idejük eltöltésének céljából a rabok egy része nyelveket kezdett tanulni, néhányan azon ország nyelvét, amelytől a felszabadítást várták, ezért egyesek a török nyelv elsajátítását tűzték ki célul, majd amikor látták, hogy a törököktől nem lehet várni segítséget, akkor felhagytak a nyelv megtanulásával. Sokan Charles Sealsfield Amerikában játszódó regényeinek olvasása közben döntöttek el, hogy szabadulásuk után nemcsak Magyarországot, hanem Európát is maguk mögött hagyják, s Amerikában kezdenek új életet, ezért angolul kezdtek el tanulni. Mások művek fordításával voltak elfoglalva, vagy félbehagyott tanulmányaikat folytatták. A szellemi tevékenység mellett a kétkézi munkák végzése és elsajátítása is elég népszerű volt a foglyok körében. Néhány rab eladás vagy az unaloműzés céljából órákat, nyakláncokat, karkötőket vagy egyéb faragványokat készített (Barsi 1988, 125–126).

1853. február 18-án egy Fejér megyei szabósegéd, Libényi János Bécsben merényletet követett el Ferenc József ellen. A császár napi sétái során a karintiai kapu bástyájának mellvédjéről szokta megtekinteni gyakorlatozó katonáit. Libényi ezt tudva a bástyánál támadta meg a császárt egy éles konyhakéssel, melynek szúrását a gallér és a nyakkendő tompította, ezért Ferenc József csak könnyeb-

ben sérült meg. A merénylőt a császár szárnysegédje és egy Josef Ettenreich nevű hentes fogta el. A merénylet kihatott a foglyok sorsának alakulására is. *„Erre azután bátorságot vett magának a kamarilla, ezt minden áron megbosszulni, és pedig kiken? Akik hatalmában voltak és tehettek velük amit akartak! A politikai foglyokon: ezek bűnhődjenek azért, amit egy a hazája sorsán búsuló hazafi elkeseredettségében cselekedett, ezért bűnbak kellett, és voltunk mi!”* (Galsai é. n., 66) Ezt követően megszorítások léptek életbe az államfogdákbán. A célakat rendszeresen ellenőrizték, a foglyok nem járathatták az addig engedélyezett napilapokat, és már nem havonta, hanem csak negyedévente írhattak levelet egy általuk kiválasztott személynek, akin keresztül üzenhettek rokonaiknak, barátaiknak, ismerőseiknek stb. A levélírára külön szobát alakítottak ki, s csak az erre az alkalomra kijelölt időpontban lehetett levelet írni a várparancsnok engedélyével tisztek jelenlétében.

A foglyok létszáma és szabadulásuk

Az Olmützben raboskodók létszámáról Keszi Hajdú Lajos közölt cikkeket a korabeli sajtóban. Őt az általános felkelésre buzdító szónoklata és a császár édesanyjának szidalmazása miatt előbb kötél általi halálra, majd kegyelem útján húsz év vasban letöltendő várfogságra ítélték. Büntetése során megjárta a morvaországi Olmützt és a csehországi Josefstadtot. 1856. április 3-i szabadulását követően is figyelemmel kísérte egykori rabtársai sorsát. 1901-ben bekövetkezett haláláig számos cikke jelent meg, melyekben megpróbálta összeírni az olmützi és jofestadti foglyok névsorát, néhány bekezdésben saját börtöntapasztalatait is megírta. Ezzel foglalkozó cikkei a *Vasárnapi Újságban*, a *Hazánk s a Külföldben* és a *Pesti Naplóban* jelentek meg. 1873-ban szintén a *Vasárnapi Újságban* megjelent cikkében az 1849-től eltelt huszonnégy év alatt elhunyt rabtársainak neveit közölte (Hajdu 1873, 19–20). Írásaiban nem egyszer felhívást intézett az egykori foglyokhoz, melyben arra kérte őket, hogy a példáját követve, ők is közöljék egykori rabtársaik névsorát. A felhívás hatására jelentetett meg cikket az aradi várfoglyokról Galsai Kovách Ernő a *Pesti Napló* hasábjain, majd Somogyi József a Kufsteinben raboskodó társairól a *Vasárnapi Újságban*.

Keszi Hajdú Lajos 1850 januárjától 1852. május 27-ig volt az olmützi várbörtön foglya. Tudomása szerint jofestadti átszállításáig 153 fő raboskodott az egykori morva főváros várbörtönében. Ebből 71 katona, 57 polgári személy, 15 pedig külföldi. Simon V. Péter gyűjtötte és állította össze az olmützi rabok névjegyzékét, mely összesen 290 fogoly nevét és rövid életrajzi ismertetését tartalmazza. A 290 rabból 216 várfogságra, míg 74 sáncfogságra ítéltetett. Ebből 27 egyházi, 59 polgári, 108 katonai személy, s 32 külföldi (Hermann 2014, 105).

Nagyon ritkának számított az, ha egy fogoly teljes büntetését letöltötte. 1850-ben jelent meg az első amnesztiarendelelet. Általában a Habsburg-házat érintő fontosabb események eredményeztek szélesebb körű amnesztiát. Az első érdemleges amnesztiára 1851. február 28-án került sor, melynek következtében 84-en kapták vissza szabadságukat, ebből 11 Olmützben, 4 Munkácson, 1–1 Josefstadtnban és

Königgrätzben. A maradék 67 pedig Aradról szabadult. 1852 tavaszán Ferenc József magyarországi körútjának alkalmából 1852. június 17-én 92 rab szabadulhatott, ebből 53 Aradról (Galsai é. n., 64).

A szabadulók közt azért volt sok aradi, mert az uralkodó a Magyarországon tett látogatása során meglátogatta az aradi várbörtönt. Szintén a látogatás számlájára írható a július 24-én szabadult 14 aradi rab kegyelme. 1854. április 24-én Ferenc József és Wittelsbach Erzsébet esküvőjének alkalmából Josefstadtban 24, Aradon 16 fogoly nyerte vissza szabadságát (Galsai é. n., 50, 63–64, 74). Az uralkodó pár első gyermekének, Zsófia főhercegnőnek 1855. március 5-i születését követően főleg azok a rabok szabadulhattak, akiket felségsértés bűne miatt ítétek el. Ferenc József második gyermeke, Gizella főhercegnő 1856. július 12-i világrajövele is számos rab szabadulását biztosította, köztük Barsi Józsefét és Földy Jánosét (Földy 1939, 222). Aradon ekkor, július 15-én 23 fogoly szabadulhatott. 1857-ben Ferenc József ismét Magyarországra látogatott, ekkor már felesége, Wittelsbach Erzsébet és két gyermeke is elkísérte. Az újabb látogatás újabb amnesztiát hozott: Josefstadtban 102, Olmützben 21 rab szabadulhatott. Az utolsó fogoly pedig 1859-ben hagyhatta el a börtönt.

Összegzés

Az időközben államfogdává átalakított várak körülményei eltérőek voltak. Egyes várbörtönökben keményen betartották a Bécs által előírt szigorú szabályokat, míg máshol részben vagy teljesen eltekintettek a várfogságra általában jellemző intézkedések betartásától. Talán meglepő a következtetés, hogy az államfogdák közül az aradi várbörtönben voltak a legelviselhetőbbek a körülmények. Ugyanakkor korabeli sajtócikkekéből és a visszaemlékezésekből is az látszik, hogy a legrosszabb viszonyok a tiroli Kufstein várbörtönében voltak. Aligha véletlen, hogy az 1849-ben a szabadságharcban rövid ideig szabadcsapat vezetésével megbízott Rózsa Sándort sokrendbeli gyilkosság miatt 1859-ben előbb halálra, majd életfogytiglani várfogságra ítélték, 1865-ig éppen Kufstein várában tartották fogva. Barsi József szerint Olmütz még a könnyebben elviselhető várbörtönök közé tartozott. A Ferenc József ellen 1853. február 18-án Libényi János által elkövetett merényletet követően kivétel nélkül minden várbörtönt érintett a szigorítás, amely még a legenyhébb körülményeket biztosító aradi várbörtönt is elérte.

A várfogság hatásai több vonatkozásban is megmutatkoztak és nem tűntek el nyomtalanul. Nagyon sok rabnál egy életre szóló traumát okozott. A rossz körülmények – ami alatt főleg a hűvös, nedves, penészes kazamaták állapota és a silány, gyenge koszt értendő – nagy részüknek maradandó egészségkárosodást okozott. Többeknek kihullottak a fogaik, másoknál köszvény, reuma vagy súlyos tüdőbetegség alakult ki.

Irodalom

Barsi József (1988): *Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856*. Közreadta Simon V. Péter. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Fest Aladár (1915): *Báró Dévény Pál altábornagy (1735–1800). Magyar Történelmi Életrajzok*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.

Földy János (1939): *Világostól Josephstadtig 1849–1856*. Közreadta Balassa Imre. Budapest: Kir. Magy. Egyetemi Nyomda.

Galsai Kovách Ernő (é. n.): *A fogságom Arad várában 1849–1856 években*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Folio Hungaro 1419. (Másolat)

Hajdu Lajos (1896): Börtön-krónika. *Vasárnapi Újság*, 1869. április 25., 229–230.

Hajdu Lajos (1873): Nemzeti halottaink emlékezete. *Vasárnapi Újság*, 1873. január 12., 19–20.

Hermann Róbert (é. n.): Az olmützi oktrojált alkotmány. *Rubicon Online*. <https://rubicon.hu/kalendarium/1849-marcius-4-az-olmutzi-oktrojalt-alkotmany> [Utolsó letöltés: 2024. 8. 25.]

Hermann Róbert (1999): *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után*. (Változó Világ 27.). Budapest: Press Publica Kiadó.

Hermann Róbert (2014): Rómer Flóris, az államfogyó I. rész. *Arrabona – Múzeumi Közlemények*, 52, 97–112.

Hermann Róbert (szerk.) (2007): *Vértanúk könyve: A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Budapest: Rubicon-könyvek.

Lőrincz József – Mezey Barna (2019): *A magyar börtönügy története*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.

Madarász József (1881): *Emlékirataim 1831–1881*. Budapest: Franklin-Társulat.

Szarka Lajos (1997): *A tábornok bére*. Hévíz: Hévíz Város Önkormányzata.